Горан М. Максимовић[1]
Одсек за србистику
Универзитет у Нишу

УДК 821.163.41.09 Крстић А.
https://doi.org/10.46630/ish.12.2026.14

ЛИЧНОСТ И КЊИЖЕВНО ДЈЕЛО АНЂЕЛКА КРСТИЋА У ИСТОРИЈАМА, ПРЕГЛЕДИМА И ХРЕСТОМАТИЈАМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

У студији је указано на мјесто Анђелка Крстића (1871-1952) и његовог књижевног дјела у историјама, прегледима и хрестоматијама српске књижевности: од Јована Скерлића, Тихомира Остојића и Андре Гавриловића, преко Велибора Глигорића, Милоша Савковића, Живомира Младеновића, Милорада Најдановића, па све до Славка Леовца, Драгише Живковића, Јована Деретића, Станка Кораћа, Предрага Палавестре, Душана Иванића и Милорада Јеврића. Представљена су репрезентативна Крстићева дјела, указано је на реалистичко-психолошке стилско-поетичке црте, на увјерљиву умјетничку слику македонског човјека, на његову социјалну и националну судбину, печалбарска и ратна искушења, као и жанровске особине, романескне и приповједачке карактеристике, начин компоновања, форме казивања и обликовање јунака. Указано је и на важније хрестоматије и антологије српских приповједача у којима су уврштена дјела Анђелка Крстића. У свим наведеним синтезама постоји заједничко увјерење да је дјело Анђелка Крстића умјетнички вриједно, те да је достигло висока достигнућа постреалистичког поступка у српској књижевности прве половине XX вијекла. Упркос томе, ипак морамо констатовати да није добило и сасвим заслужену и адекватну заступљеност у историјама, прегледима и хрестоматијама српске књижевности.

Кључне ријечи: српска књижевност, историје књижевности, хрестоматије, епоха реализма, постреализам, поетике, жанрови, роман, приповијетка, књижевни јунаци, Македонија

1.0.Мјесто и значај књижевног дјела најзначајнијег српског књижевника са простора Македоније, приповједача, романописца, пјесника и драмског ствараоца Анђелка Крстића (1871-1952), у историјама и прегледима српске књижевности посматрали смо кроз преглед и анализу више репрезентативних књига. Указујемо на нека од важнијих издања: Јован Грчић, *Историја српске књижевности* (1903[1], 1906[2]), Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности* (1914), Тихомир Остојић, *Историја српске књижевности* (1923), Андра Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности* (1927), Велибор Глигорић, *Српски реалисти* (1954), Милош Савковић,

[1] goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

Југословенска књижевност (прво издање у три тома: 1932-1938; издање у двије књиге 1954; скраћено издање у једној књизи: 1956, 1958), Живомир Младеновић, *Српски реалисти* (2007), Милорад Најдановић, *Српски реализам у XIX веку* (1962), Славко Леовац, *Портрети српских писаца XIX века* (1978), Драгиша Живковић, „Период реализма у српској књижевности", *Европски оквири српске књижевности III* (1982), Јован Деретић, *Српски роман 1800-1950* (1980), Јован Деретић, *Историја српске књижевности I-II* (прво издање у једној књизи 1983, а друго проширено издање у два тома 2002), Станко Кораћ, *Српски роман између два рата 1918-1941.* (1982), Радован Вучковић, *Модерна драма* (1982[1], 2014[2]), Предраг Палавестра, *Историја модерне српске књижевности – златно доба (1892-1918)* (1986), Душан Иванић, *Српски реализам* (1996), Милорад Јеврић, *Историја српске књижевности - реализам* (2017). Указано је и на двије хрестоматије и антологије српских приповједача у којима су уврштена поједина приповједачка дјела Анђелка Крстића: *Приповедачи* у библиотеци „Српска књижевност у сто књига" (1963[1], 1972[2]), коју је приредио Бошко Новановић, као и *Антологија старосрбијанских приповедача*, објављена 1999. године, коју је саставио Владимир Цветановић.

1.1.Све што данас можемо укратко казати о једном од највећих српских писаца који је рођен а затим и највећи дио живота стварао и провео на простору Македоније, укратко означавамо на сљедећи начин. У историјама и прегледима српске књижевности, као и у монографским студијама, одредницама у српским енциклопедијама и књижевним лексиконима, сазнајемо да је рођен у селу Лабуништа, крај Струге, 1. новембра 1871. године, у знаменитом Дримколском крају, који се и данас назива *Мала Шумадија*. Учитељску школу је успјешно завршио 1889. године у Београду, а већ од 1890. ступио је у учитељску службу по селима на планини Јабланици у Дримколу.

Његов први литерарни прилог из народног живота Срба у Македонији објављен је у *Цариградском гласнику* (1899), а затим су 1903. године објављене двије приповијетке „У печалби" и „Сеоски поп", такође у *Цариградском гласнику*. Сва три прилога су била потписана псеудонимом „Дримколац". Претежна тематика његових дјела био је тежак живот земљака док су као печалбари радили по бројним крајевима балканских и других земаља. Судбина тих људи сагледана је и из перспективе националног страдања и борбе за очување српског народносног и вјерског идентитета у борби против турских окупатора, бугарских егзархиста и грчких фанариота. Напоредо са том борбом очитавале су се крупне историјске промјене, попут покретања „Четничке акције", Првог и Другог балканског рата, а поготово Великог рата, страдања у годинама бугарске окупације, а затим и коначног ослобођења и живота у Српској краљевини.

Врхунац Крстићевог књижевног стваралаштва представља роман *Трајан* (1932) за који је двије године након објављивања добио награду

Српске краљевске академије наука за најбољи српски роман (1934). Крстић је најбоље и најпродуктивније године живота провео као српски национални радник, пјесник, приповједач, романописац и драмски писац. Умро је у родном селу Лабуништа, 6. маја 1952. године, гдје се и данас налази његов гроб и родна кућа.

Објавио је сљедеће књиге: *Приповетке* (књига прва, Београд, 1932), роман *Трајан* (Скопље, 1932), драму *Заточници* (1937), која је премијерно изведена у скопском Народном позоришту „Краљ Александар I“ 12. септембра 1937. године, *Приповетке* (књига друга, Београд, 1951-1952). У првој књизи приповједака из 1932. године налази се шест текстова: „Вечито дужни“, „Сеоски писмоноша“, „Печалбарова жена“, „Покојни Алија, лулар“, „Оскрнављено братство“, „Јове наполичар“. У другој књизи приповједака из 1951-1952. године, коју је приредио за штампу и написао предговор и белешку о писцу Божидар Ковачевић, налази се петнаест текстова: „Мурџо“, „Отмица“, „Ноћне сени“, „Кад кукурек ниче“, „Два друга“, „Општински ђубретар“, „Први“, „Тешко наслеђе“, „Калеш Димко, срмаћеш“, „Нема пазухе“, „Три цванцика“, „Запис – базибан“, „Продаје се село“, „Симсари“, „Легенда старог рибара“..

У рукопису му је сачувана књига аутобиографских записа која је под насловом *Сећања* објављена у Београду 2000. године у издању Института за књижевност и уметност.

1.2. Према јединстеној оцјени критике најистакнутије књижевно остварење Анђелка Крстића је роман *Трајан*, као дјело које улази у ред најбоље написаних романа на српском језику у међуратном стваралаштву, а несумњиво се налази у врху цјелокупне романескне традиције српске књижевности. У историјама и прегледима српске књижевности нарочита аналитичка пажња усмјерена је на жанровско-типолошки статус романа, као и на цјелокупан књижевни свијет овога дјела који чине аутентични јунаци, заплети и догађаји, начин приповиједања и изворни језик у коме се укрштају стандардни српски језик са дијалекатским особинама српских јужних говора, али и појединих бугарских периферних говорних црта, као и влашке лексике и језичких фраза. Свака од три романескне цјелине носи у себи препознатљиве типолошке особине овога доминантно друштвеног типа романа. Први дио романа можемо посматрати као породичну хронику, други дио романа као роман личности, а трећи дио романа као историјски или ратни тип романа. Све три романескне цјелине повезане су са судбином српске породице Радевић из села Трпенце у Македонији од посљедње трећине XIX вијека до краја Првог свјетског рата и повратка кући, а убрзо и упокојења главног јунака овога романа Трајана Радевића од посљедица рањавања. У ширем метонимијско-значењском смислу судбину породице Радевић можемо посматрати и као симболичку слику историјске, вјерске и етничке

судбине цјелокупног српског народа који је живио на простору Вардарске Македоније у наведеним тегобним годинама из посљедње трећине XIX и почетних деценија XX вијека.

2.0.Књижевно дјело и личност Анђелка Крстића први пут су поменути у *Историји нове српске књижевности* Јована Скерлића, у поглављу „Данашња књижевност“, када је наглашено да у „српски културни и књижевни живот улазе и крајеви који у њему никако нису били представљени. Још пре рата 1912-1913. почели су се јављати писци из Старе Србије и Македоније, међу којима заслужују пажњу два приповједача: Старосрбијанац Григорије Божовић и Македонац из охридског краја Анђелко Крстић“ (Скерлић 1997: 383).

2.1.Преглед досадашњих издања историја и прегледа српске књижевности у цјелини, затим епоха реализма и модерне као посебних цјелина, као и жанровских историја и хрестоматија новијих раздобља српске књижевности, указује на сљедећа сазнања. У првој написаној *Историји српске књижевности* коју је у два издања објавио Стојан Новаковић (1867[1], 1871[2]), није ни могло бити помена о личности и дјелу Анђелка Крстића, јер је писац рођен исте оне године када је изашло друго издање ове књиге. Јован Грчић који је непосредно прије Скерлића написао *Историју српске књижевности* не помиње Анђелка Крстића, што је и разумљиво ако имамо у виду да су оба издања те књиге објављена 1903. и 1906. године када Крстић тек започиње са објављивањем првих књижевних текстова. Међутим, чудно је да и непосредни Скерлићеви књижевноисторијски сљедбеници Тихомир Остојић и Андра Гавриловић не помињу Крстића у својим историјама српске књижевности. Напомињемо при томе да Гавриловић нрп. помиње приповједаче из Старе Србије, Зарију Поповића и Григорија Божовића, али не и Анђелка Крстића из Македоније. Каснији Скерлићеви сљедбеници: Милош Савковић, Велибор Глигорић, Живомир Младеновић и Милорад Најдановић, такође уопште не помињу Анђелка Крстића. Није поменут ни међу портретима српских писаца XIX вијека Славка Леовца, а нема га ни у Живковићевом прегледу писаца и дјела епохе реализма у српској књижевности у *Европским оквирима српске књижевности*. Иванић га такође не помиње у књизи *Српски реализам.* Штета је свакако што га није поменуо као драмског писца ни Радован Вучковић у наведеној и веома квалитетној књижевноисторијској и жанровској синтези *Модерна драма*, у којој је обухваћено српско (и хрватско) драмско стваралаштво у почетне три деценије XX вијека. Сва наведена изостављања дјела Анђелка Крстића, урађена су из различитих разлога, а најчешће зато што дјело овога писца нису посматрали као дио епохе реализма, ни као дио епохе модерне књижевности, а понекад ни као дио српске књижевности уопште.

Ипак је важно нагласити да је у српској књижевности у непосредном постскерлићевском времену између два свјетска рата ипак било значајних помена личности и дјела Анђелка Крстића. У *Споменици двадесетопетогодишњице ослобођења Јужне Србије (1912-1937)*, која је објављена у Скопљу 1937. године, у седмом поглављу „Књижевност у Јужној Србији“, Слободан Јовановић је у сегменту посвећеном новој књижевности, као најуспјешнијег стваралаца издвојио Анђелка Крстића, за кога је нагласио да је уз Григорија Божовића био најбољи приповједач који је потекао са овога простора. Указано је и на Крстићев роман *Трајан* (1932) који је сагледан као „реалистичка епопеја македонског печалбара“ (Јовановић 1937: 854).

3.0.Нови помен дјела Анђелка Крстића у историјама и прегледима српске књижевности које су написане у другој половини XX вијека, проналазимо тек код Јована Деретића, у књизи *Српски роман 1800-1959.* (1980), читавих шест и по деценија послије Скерлићеве *Историје нове српске књижевности* (1914). Након тога је Деретић укратко писао о Анђелку Крстићу и у *Историји српске књижевности* (прво издање, 1983, друго проширено издање, 2002).

У историјском прегледу српског романа *Српски роман 1800-1950.* Деретић приказује Крстићев роман *Трајан* (1932) у тринаестом поглављу ове књиге под насловом „Традиционално-реалистички роман“, у коме су поред Анђелка Крстића сагледани и други романописци: Бранимир Ћосић, Стеван Јаковљевић, Ристо Ратковић, Миливоје Ристић и Душан Радић. За роман *Трајан* је одмах на почетку истакнуто да представља синтезу цјелокупног Крстићевог рада, а затим је у типолошком смислу сагледана двострука природа овога дјела који је истовремено психолошки роман личности у чијем средишту је портрет печалбара Трајана Радевића, као и друштвени роман у коме је дата готово полувјековна хроника живота у Македонији, од 70-тих година XIX вијека до краја Првог свјетског рата.

Деретић истиче да је умјетничка снага овога романа, као и приповједака које су му претходиле, у Крстићевом „реалистичком приказивању живота и у саосећању које писац показује према свету сиромашних и потлачених“. Са друге стране, Деретић по нашем мишљењу погрешно истиче да је Крстићев реализам „претежно фактографски“, а да су „слабости романа у његовој националној и политичкој тенденциозности“ (Деретић 1980: 310), тако да је та тенденциозност надјачала реализам романа и угрозила његову животну увјерљивост. Као најснажније мјесто у роману издваја „сцену у затвору, где учитељ Дојчин, несумњиво пишчев двојник, затиче више својих земљака који се између себе препиру око народности“ (Деретић 1980: 311).

У *Историји српске књижевности*, Деретић у деветом поглављу које је било посвећено модерној књижевности, у цјелини коју је насловио „Из-

међу регионализма и модерног израза“, сасвим укратко помиње Анђелка Крстића. При томе прави лапсус и погрешно наводи 1951. годину као датум његове смрти, као што погрешно драму *Заточници* (1937) сврстава међу књиге приповједака. Деретић цитира један карактеристичан фрагмент из Крстићевог аутобиографског записа у коме је наглашено да је „живећи и радећи у средини сурових и бездушних господара, понижених и потлачених наполичара, вредних и родољубивих печалбара, лако савитљивих маловарошана, где су се туђински интереси надметали и долазили до изражаја, покушао, иако далеко од културних центара и академија, да разнолики живот и делање средине ухвати и изнесе какви су уистину били и развијали се“. Иза тога наглашава да је Крстић своја политичка увјерења уносио у описе стварности, а као слабости његовог књижевног рада изнова види „недовољну савладаност обимне чињеничне грађе и у националној и политичкој тенденцији“ (Деретић 2017: 334), за коју смо претходно нагласили да је суштински спорна и највећим дијелом нетачна.

3.1. Станко Кораћ у књизи *Српски роман између два рата (1918-1941)*, даје много успјешнију анализу Крстићевог романа *Трајан*. Наглашава велики временски распон који обухвата овај роман, од посљедње трећине XIX вијека до краја Првог свјетског рата, као и укрштање реалистичког и натуралистичког поступка у приказивању социјалне биједе македонских сељака и скоро надљудског напора да одрже голи живот. Све је то употпуњено истрајавањем српског народа са овога простора за очувањем националног идентитета, посебно кроз борбу за отварање нових школа. Кораћ управо наглашава да та „борба за школу, на почетку романа, спада у најимпресивније описе у овом широко заснованом дјелу“ (Кораћ 1982: 253).

Указано је на Крстићеву особину да пише „мирним тоном и помоћу самих чињеница“, а да је слика такве умјетничке стварности „изведена из искуства“ (Кораћ 1982: 254). Међутим, на плану психологизације главног јунака, Кораћ види повремене слабости овога романа и поједине неувјерљиве погледе на живот које показује Крстићев главни јунак у тренутку када је имао свега десет година, а које ипак може да изнесе само она особа која је знатно старије животне доби и много вишег искуства. На композиционом плану указано је на тродјелну структуру овога дјела, са напоменом да први дио романа обухвата породичну хронику или предисторију породице Радевић прије рођења главног јунака. „У другом и трећем дијелу главни јунак Трајан је доиста главни јунак и он од своје десете године постаје активни борац за свој живот и за животе својих укућана: мајке, сестара, стрине. Отац и стриц су погинули у борби против бугараша“ (Кораћ 1982: 254).

У закључном дијелу своје студије, Станко Кораћ посматра роман *Трајан* и писца Анђелка Крстића као „реалисту у цјелини“, који је ближи „стилу традиционалне реалистичке прозе“, него модерном изразу, а главног

јунака Трајана Радевића види као „човјека доброг срца“ и носиоца доброте која исијава из сваког детаља његове биографије. Отуда је „Трајан велики лик у српском роману уопште“, што ово дјело сврстава у ред „најзначајнијих српских романа“ (Кораћ 1982: 255).

3.2. Предраг Палавестра у *Историји модерне српске књижевности – златно доба (1892-1918)*, укратко се осврће на дјело Анђелка Крстића у поглављу под насловом „Преображај реалистичког наслеђа“. Указано је на регионалну тематску опредијељност овога писца, а посебно су по вриједности, по стилској и тематској парадигматичности, апострофирани текстови објављени у *Српском књижевном гласнику*: „Вечити дужник“, „Печалбарова жена“, „Покојни Алија, лулар“.

Палавестра говори о Крстићевом регионализму као „живом и бритком“, али мисли, по нашем суду погрешно, да је посједовао „понешто скучен и неразвијен реалистички дар приповједача старе школе“ (Палавестра 1986: 376). Упркос свему томе, у закључку је наглашено да је Крстић писао о људима свога ужег завичаја, из околине Охрида, на српском језику па се „зато и сматра најзначајнијом књижевном појавом коју је Македонија дала српској књижевности“ (Палавестра 1986: 374-375).

4.0. Милорад Јеврић је у два наврата у *Историји српске књижевности – реализам I-II* (2017), писао о књижевном дјелу Анђелка Крстића. У првој књизи је у поглављу „Компаративни контекст српског реализма“, у сегменту текста који је назвао „Српски реализам у јужнословенском контексту“, направио упоређивање „српског и македонског реализма“. Читаво ово поглавље је методолошки спорно зато што су границе епохе реализма развучене све до средине XX вијека, иако је јасно да се не ради о „епоси“ са доминантним реалистичко-миметичким стилским цртама, већ о реалистичко-миметичком стваралачком методу који је био присутан у постреалистичкој традицији прве половине XX вијека и у вријеме неких других и доминантних књижевних епоха, као што су импресионизам, експресионизам, неосимболизам и сл. При томе Јеврић потпуно неутемељено, што је очигледна посљедица „титоистичке“ идеолошке концепције књижевне историје, посматра као истовремене српске и македонске „реалисте“ више писаца, попут Косте Рацина, Томе Смиљанића Брадине, Анђелка Крстића, Сталета Попова.

У другој књизи наведене историје, Јеврић је у поглављу „Постреализам – модернизам“, посљедњи портрет намијенио Анђелку Крстићу, одмах послије студија о Браниславу Нушићу, Иву Војновићу, Светозару Ћоровићу, Иву Ћипику, Петру Кочићу, Бори Станковићу, Милутину Ускоковићу и Григорију Божовићу. Поново је указано на специфичан идентитетски статус

књижевног дјела Анђелка Крстића. Овога пута Јеврић се позива на историчара књижевности Миодрага Друговца који је за Тому Смиљанића Брадину и Анђелка Крстића „подвлачио њихову двојност у националном смислу, као припадност српској и македонској књижевности“. Иза тога Јеврић даје и своју „напомену да њихово дело првенствено припада српској књижевности, а тек мањим делом и македонској“ (Јеврић 2017: 505).

У уводном дијелу студије дат је кратак опис пишчевог живота и рада, а затим је изложена детаљнија анализа приповједачког рада, али нешто мање него што то заслужују романа *Трајан* и драме *Заточници*. У поетичком смислу је указано на запажања Косте Рацина о роману *Трајан* у чланку „Реализам Анђелка Крстића“. Указано је и на поједине аутопоетичке карактеристике које су изведене из пишчевих разговора и сјећања, а на основу којих Јеврић закључује да је Крстић „поникао из епохе реализма, да се развијао у њеним оквирима и да је своје место до краја видео у њеном крилу“. Наглашена је и доминација социјалних тема, као и да су та социјална питања увијек била у вези са националним проблемима, а да је ту Крстић „увек предност давао сеоским људима који, за разлику од градских, имају више доследности и патриотизма, те су и његове симпатије увек биле на њиховој страни“ (Јеврић 2017: 492).

Приликом анализе појединих приповједака Јеврић најприје усмјерава пажњу на фолклорне теме („Беле покладе“, „Наш Божић“, „Нова година“, „Црвено јаје“, „Ускршња радост“ „Кад кукурек ниче“, „Њихов Божић“), а затим сагледава националне и идентитетске судбине људи из ужег завичаја („Склаф“, „Отмица“, „Без тапије“, „Јове наполичар“, „Мурџо“, „Запис - базибан“, „Вечито дужни“). Посебно су издвојене приповијетке из муслиманског живота: „На Бајрам“, „Сеоски писмоноша“, „Покојни Алија, лулар“, „Општински ђубретар“, „Тешко наслеђе“, „Оскрнављено братство“, а нарочито је издвојена проза „Последњи метак“ из 1941. године, јер представља задњу Крстићеву приповијетку. Најуспјешније су урађене оне Јевријеве анализе које су посвећене социјалним приповијеткама: „Три цванцика“, „Калеш Димко, срмаћеш“, „Продаје се село“, „Симсари“, „Клетва“, „Печалбарова жена“ и сл.

Указано је и на неке књижевне аналогије и сродности. Јеврић наглашава да је Крстићева приповијетка „Склаф“ (талац) блиска са поемом „Крвава кошуља“ Рајка Жинзифова. Прича „Мурџо“ је сагледана као варијанта Кочићеве приче „Јаблан“. За тему приповијетке „Калеш Димко, срмаћеш“ наглашено је да је „згуснуто и лирски танано“ већ обрађена у пјесми Косте Рацина „На Струга дуђан да имам“ и сл. За драму *Заточници* је наглашено да „има неких сличности“ са драмом *Македонска крвава свадба* Војдана Чернодринског. Такође, Јеврић антејску везаност за земљу јунакиња из романа *Трајан* упоређује са приповиједном прозом Вељка Петровића и сл.

Нагласили смо већ да су анализе посебно драме *Заточници*, али и романа *Трајан*, оскудне и да су остављале много више простора за интер-

претацију. Поновљена су ранија аналитичка запажања да се у роману *Трајан* укрштају социјална и национална тематика, као и то да је доста добро урађена психолошка карактеризација главних јунака, посебно Трајана Радевића. По сензибилности се истичу и други ликови романа: коџобаша Исак, поп Јордан, учитељ Дојчин, ратник Милисав Јасеничанин, жене Момировица и Трајковица. Посебно је наглашена чињеница да су „женски ликови носиоци снажног стојицизма, моралне чврстине и исконске везаности за родну груду и кућно огњиште“ (Јеврић 2017: 504). Јеврић с правом полемише са тврдњом Јована Деретића да је тенденција често надјачала реализам романа и угрозила његову животну увјерљивост.

5.0. Дјело Анђелка Крстића заступљено је и у појединим хрестоматијама и антологијама српске књижевности, које такође имају одговарајући карактер књижевноисторијских прегледа и синтеза. Наводимо неке упечатљиве примјере.

У издању Српске књижевне задруге у току окупације Србије у Другом свјетском рату, у вријеме рада тзв. „Комесарске управе“ у овој важној издавачкој кући, објављена је књига *Савремена српска приповетка*, коло 44, књига 305, Београд, 1943. године, коју су приредили Младен Ст. Ђуричић и Боривоје Јевтић (Максимовић 2021: 34-37). Међу дведесет шест уврштених аутора, који су обиљежили српску приповијетку између два свјетска рата, на дванаестом мјесту се налази Анђелко Крстић и његова приповијетка „Калеш Димко, срмаћеш“. Касније су комунистичке власти и ово, као и друга „окупациона“ издања Српске књижевне задруге, забранили, обрисали и забункерисали, али се уз одређене напоре и библиотечке контакте може доћи до њих у посебним фондовима Народне библиотеке Србије и још неких наших библиотека. Ми смо до ових података дошли посредно преко пописа најзначајнијих српских приповиједних антологија које је уврстио на крају своје *Антологије српских приповедача XIX и XX века* (Београд: Филип Вишњић, 1999), књижевник Мирослав Јосић Вишњић.

Не знамо да ли су сви уврштени књижевници дали своју сагласност да њихове приповијетке буду објављене у овој књизи, познато је да им Иво Андрић није дао такву врсту сагласности, али се из садржаја види да су између осталих били присутни: Григорије Божовић, „Најтежи узмах“, Душан Ђуровић, „То није тако прије било“, Милица Јанковић, „Последња фијока десно“, Боривоје Јевтић, „Немушти раговори“, Десанка Максимовић, „Гром“, Момчило Настасијевић, „Запис о даровима моје рођаке Марије“, Растко Петровић, „За кичевское, за мекедонское“, све до Бранка Ћопића, „Насрадин–хоџина лаж“ и Милоша Црњанског, „После мајчине смрти“.

Кад смо већ поменули Мирослава Јосића Вишњића и његову *Антологију српских приповедача XIX и XX века*, права је штета што у њој није

било мјеста ни за једну Крстићеву приповијетку, а без сумње је могао да уврсти или већ поменуту причу „Калеш Димко, срмаћеш“ или можда још бољу „Печалбарова жена“. Тамо гдје је било мјеста за антологијске приповијетке Григорија Божовића, Драгише Васића, Станислава Кракова и др. свакако је морало да се нађе мјесто и за Анђелка Крстића. Међу најновијим антологијама које су урађене у првој четвртини XXI вијека, а у којима је заборављено приповједачко дјело Анђелка Крстића, помињемо и *Антологију српске приповетке,* прир. Михајла Пантића. Наведена Пантићева антологија објављена је у оквиру репрезентативне Антологијске едиције „Десет векова српске књижевности“, Издавачког центра Матице српске, 2024, као књига број 186, а обухватила је укупно тридесет двије приповијетке. Ради се о текстовима од усмене народне приповијетке „Тамни вилајет“, затим Игњатовићеве „Пите хиљаду форината“, преко Сремчевог „Кир Гераса“, Домановићевог „Вођe“, Станковићеве „Покојникове жене“, Драгише Васића, „Ресимић добошар“, Андрићеве двије приповијетке: „Моста на Жепи“ и „Труп, па све до Белог Марковића, „Повратак Лазара Дражића“ и Албахаријеве „Неме песме“. У овом избору није било мјеста ни за Григорија Божовића, Станислава Кракова, Станислава Винавера, па је онда очекивано да буде заборављен и Анђелко Крстић.

У едицији „Српска књижевност у сто књига“, под бројем 12, објављена је 1963. у првом издању и 1972. у другом издању, као књига број 66, хрестоматија српских приповједача, коју је приредио Бошко Новаковић. У првом издању ове едиције уврштене су три приповијетке: „Вечито дужни“ (1911), „Печалбарова жена“ (1911) и „Оскрнављено братство“ (1927); док је у другом издању уврштена само једна приповијетка „Печалбарова жена“, која свакако улази у ред његових најбољих прозних остварења овога писца. Прије Крстића у хрестоматију су уврштене и приповијетке Вељка Милићевића и Милутина Ускоковића, а послије њега и приповијетке Душана Радића, Милице Јанковић, Боривоја Јевтића, Хамзе Хума и Драгише Васића. У исцрпном предговору за ово издање, Новаковић наглашава да је Крстић „посебна појава“ и да је „сав урастао у егзистенцијална питања живота и сав израстао из мучнине тих животних облика“ људи из његовог ужег завичаја. Зато га и види као епског хроничара „двојаког ропства: окрутном туђинском господару и економској беди“ (Новаковић 1972: 38-39). За саму уврштену приповијетку „Печалбарева жена“, Новаковић каже да је заснована на „вешто заокруженом у целину“, а „упечатљивом и заводљивом мотиву о чекању“, оних жена из македонског поднебља чији су мужеви били печалбари и највећи дио живота проводили одвојени од куће и породице. Новаковић истиче да таква књижевна обрада овога мотива „има већ и особенији артистички звук“ (Новаковић 1972: 39).

У *Антологији старосрбијанских приповедача 1871-1941.* коју је приредио Владимир Цветановић, а објављена је 1999. године, укључено је и

шест приповједака Анђелка Крстића: „Јове наполичар“, „Калеш Димко, срмаћеш“, „Печалбарова жена“, „Оскрнављено братство“, „Три цванцика“ и „Симсари“. Поред Крстића у овај избор су прије њега уврштени и Манојло Ђорђевић Призренац, Лазар Комарчић, Никодим С. Савић, Зарија Р. Поповић, Григорије Божовић и Стеван Самарџић. Након њега су уврштени: Петар Петровић, Јанићије Н. Поповић, Тома К. Поповић, Димитрије Фртунић, Стеван Симић, Велимир П. Парлић, Милан П. Шарановић и Петар Панић. Напомињемо да је права штета што у овоме избору није било мјеста бар за једну или двије приповијетке Томе Смиљанића Брадине (1888-1969), аутора двије збирке приповједака о животу људи из македонског поднебља: *На планини и друге приповетке из Македоније* (1924) и *Стојна и друге приповетке из Македоније* (1924). Евидентно је да у вриједносном смислу у овако осмишљеном избору, Анђелко Крстић уз Зарију Р. Поповића и Григорија Божовића, представља умјетнички најупјешнијег приповједача.

У предговору за издање ове књиге Цветановић је старосрбијанску приповијетку сагледао кроз три развојна периода: први од 1871. до краја XIX вијека, други од почетка XX вијека до ослобођења од Турака (1912), односно до краја Првог свјетског рата (1918), а трећи период убухвата период између два свјетска рата. У таквој периодизацији Анђелко Крстић је започео рад на крају првог и у другом раздобљу, јер је прве прилоге, записе из народног живота Срба у Македонији, објавио у *Цариградском гласнику* (1899), а затим и прву приповијетку „Печалба“ у истом листу (1903). У том другом раздобљу, Крстић је објавио десетак приповједака, неколико пјесама и записа из народног живота, а тада су између осталих објављене и двије запажене приповијетке: „Вечито дужни“ и „Печалбарова жена“. У трећем раздобљу су настале најзначајније и бројне друге приповијетке Анђелка Крстића, а окупљене су у збирци *Приповетке* (СКЗ, Београд, 1932), као и у другој збирци *Приповетке* (СКЗ, Београд, 1951-1952). Тада су објављени и роман *Трајан* (1932) и драма *Заточници* (1937). Цветановић наглашава доминантну печалбарску тематику цјелокупног Крстићевог дјела, указује на већ истицане блискости његовог дјела са српским реалистима (М. Глишић, Лаза К. Лазаревић, Ј. Веселиновић), а посебно са Бором Станковићем. Изнио је запажање да је „посебно снажна“ приповијетка „Печалбарова жена“ у којој је дат „изнијансирани психолошки лик главне јунакиње“. Наглашено је да је „она не само драговољна заробљеница патријархалног морала, него и посебности печалбарске средине, где је жена осуђена да вечито чека, вене, али се нада“, указујући на „стаменост и трпљење бола и патње“ (Цветановић 1999: 22).

Цветановић указује и на важнију ранију научну и критичку рецепцију дјела Анђелка Крстића, међу којима је нарочито указао на текстове Григорија Божовића, Петра Митропана, Слободана Јовановића, а посебно апострофира докторску тезу Константина Костића која је одбрањена крајем

седамдесетих година и објављена под насловом *Књижевно дело Анђелка Крстића* (1981). Овоме бисмо из најновије научне рецепције могли да додамо и изузетну монографију Мирјане Бојанић Ћирковић, *Живот је жив – ка новим читањима дела Анђелка Крстића* (2024).

6.0. У закључку можемо констатовати да је Крстићево дјело добило ипак неадекватно и тек спорадично мјесто у историјама, прегледима и хрестоматијама српске књижевности. Заслуга је Јована Скерлића што је у *Историји нове српске књижевности* (1914), по први пут увео личност и дјело овога писца у једну историју или преглед српске књижевности. Различити су разлози због којих није уврштен у историје књижевности Скерлићевог претходника Јована Грчића, као и његових сљедбеника Тихомира Остојића и Андре Гавриловића, а затим и Милоша Савковића, Велибора Глигорића, Живомира Младеновића, Милутина Најдановића, иза њих и Драгише Живковића, Славка Леовца и Душана Иванића, све до Радована Вучковића. Мислимо да је Грчић написао свој рукопис прије него што се Крстић прочуо као писац па га зато није уврстио ни у друго издање своје *Историје српске књижевности* (1906). Најчешће је изостављан зато што га поједини историчари српске књижевности нису видјели као дио реалистичке епохе (Глигорић, Младеновић, Најдановић, Живковић, Иванић), а њихове књиге су биле баш усмјерене на ту епоху. Леовац га вјероватно није уврстио јер се ограничио на писце XIX вијека, али је мало чудно да је у његовој књизи било мјеста за млађе писце Светозара Ћоровића и Петра Кочића. Можда је ипак превагнула чињеница да се Крстић наметнуо као значајан књижевник тек послије Првог свјетског рата, када су Ћоровић и Кочић већ били окончали и књижевни рад и животе. Нејасно нам је зашто Радован Вучковић није сагледао или бар поменуо Анђелка Крстића као драмског писца. Заслуга је Јована Деретића што је први послије Скерлића укључио дјело Анђелка Крстића у прегледе и историје српске књижевности, али су његове анализе приповједака и романа *Трајан* прилично неувјерљиве и свакако испод његовог уобичајеног интерпретативног нивоа. Станко Кораћ је дао неупоредиво бољу анализу романа *Трајан*, док је Палавестра веома сажет, али и довољно прецизан и одмјерен. Најобимнију студију проналазимо код Милорада Јеврића, с тим што је први дио његовог портрета у коме Крстића покушава да угура у „македонски реализам“ потпуно методолошки погрешан, док је у другом дијелу дао значајно цјеловитију анализу Крстићевог приповједачког рада, а нешто слабије драме *Заточници* и романа *Трајан*. Најмање је тумачен пјеснички рад Анђелка Крстића, а колико смо могли да видимо помињу га само Слободан Јовановић и Милорад Јеврић. Драгоцјено мјесто у књижевноисторијској рецепцији дјела Анђелка Крстића заузимају и анализиране хрестоматије и антологије српских приповједача које су урадили Бошко

Новаковић и Владимир Цветановић, а у које су укључена репрезентативна приповиједна дјела овога писца. Наравно да је нејасно и свакако неоправдано што није заступљен у другим поменутим антологијама.

Цитирана литература

Деретић (1980). Јован Деретић, „Традиционално-реалистички роман (*Ћосић, Јаковљевић, Крстић, Ратковић, Ристић, Радић)*, *Српски роман 1800-1950,* Београд: Нолит, 1980, стр. 289-317.

Деретић (2017). Јован Деретић, „Између регионализма и модерног израза“, *Историја српске књижевности,* Београд: Феникс либрис-Невен, 2017, стр. 332-352.

Јовановић (1937). Слободан Јовановић, „Нова књижевност“, *Споменица двадесетопетогодишњице ослобођења Јужне Србије (1912-1937)*, уредник Алекса Јовановић, Скопље: Штампарија „Јужна Србија“ Милана Ђ. Илића, 1937, стр. 851-864.

Јеврић (2017). Милорад Јеврић, „Постреализам – модернизам“, *Историја српске књижевности – реализам,* друга књига, Бањалука-Косовска Митровица: Бесједа-Филозофски факултет Кос. Митровица, 2017, стр. 483-505.

Кораћ (1982). Станко Кораћ, „Анђелко Крстић: *Трајан* (1932)“, *Српски роман између два рата 1918-1941*, Београд: Нолит, 1982, стр. 252-259.

Максимовић (2021). Горан Максимовић, „Едиција и памћење“, *Критичка перспектива*, Вишеград: Андрићев институт, 2021, стр. 34-37.

Новаковић (1972). Бошко Новаковић, „Тренуци приповетке“, предг. у књизи: *Приповедачи*, Библиотека „Српска књижевност у сто књига“, књига 66, друго издање, Нови Сад-Београд: Матица српска-Српска књижевна задруга, 1972, стр. 9-39.

Палавестра (1986). Предраг Палавестра, „Преображај реалистичког наслеђа“, *Историја модерне српске књижевности - златно доба (1892-1918)*, Београд: Српска књижевна задруга, 1986, стр. 374-376.

Скерлић 1997). Јован Скерлић, „Данашња књижевности“, *Историја нове српске књижевности*, прир. Јован Пејчић, Београд: Завод за уџбенике, 1997, стр. 379-385.

Цветановић (1999). Владимир Цветановић, „Увод у читање старосрбијанских приповедача“, предг. у књизи: *Антологија старосрбијанских приповедача*, прир. Владимир Цветановић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 7-28.

Goran M. Maksimović

THE PERSONALITY AND LITERARY WORK OF ANĐELKO KRSTIĆ IN HISTORIES; REVIEWS AND CHRESTOMATIES OF SERBIAN LITERATURE

Summary

In the study, we pointed out the place of Anđelko Krstić (1871-1952) and his literary work in histories, reviews and chrestomatijes of Serbian literature: from Jovan Skerlić, Tihomir Ostojić and Andre Gavrilović, through Velibor Gligorić, Đorđe Anđelić, Miloš Savković, Živomir Mladenović, Milorad Najdanović, all the way to Slavko Leovac, Dragiša Živković, Jovan Deretić, Stanko Korac, Predrag Palavestra, Dušan Ivanić, Petar Milošević and Milorad Jevrić. Representative works by Krstić are presented, the realistic stylistic and poetic features, the convincing artistic image of the heroes and their social and national fate are pointed out. The most important anthologies and anthologies of Serbian storytellers that include the works of Andđelko Krstić are also pointed out. In all the above syntheses, there is a common belief that Krstić's work is artistically valuable, and that it reached the high achievements of the post-realist approach in Serbian literature of the first half of the 20th century. Despite this, we conclude that it has not received the completely deserved and adequate representation in histories, reviews and anthologies of Serbian literature.

Keywords: Serbian literature, literary criticism, history of literature, anthology, anthology